

DOI NUMBER<http://dx.doi.org/10.29228/ideas.66669>**How to Cite This Article**

Doğan, A. (2022). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna Yapılan Yurtiçi Yardımlarda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Rolü", *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, (e-ISSN:2587-2168), Vol:8, Issue:48; pp: 926-935

International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna Yapılan Yurtiçi Yardımlarda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Rolü

The Committee of National Defense's Role in Supplying Domestic Aid for the Ottoman Army During World War I

Aylin DOĞAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ÖZET

I. Dünya Savaşı, zaten olumsuzluklar yaşayan Osmanlı ekonomisini derinden sarsmıştır. Pek çok yönden, böyle bir savaşın yükünü kaldırabilecek durumda olmayan devlet, savaş süresince çeşitli çözümler arayışları içinde olmuştur. Zorlu koşullar altında savaşın finansmanının sağlanabilmesinde hem yurtiçi hem de yurtdışı kaynaklı olarak yapılan yardımlar büyük önem taşımıştır. Aynı ve nakdi olarak yapılan bu yardımların toplanması konusunda, oluşturulan bazı merkezler oldukça aktif bir rol üstlenmişlerdir. Bu çalışmada amaçlanan, savaş sürecinde yapılan yurtiçi yardımların toplanmasında etkin olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerinin incelenmesidir. Çalışmada, yardımların kaynağı, türü, nasıl yapıldığı ve devletin bu yardımlara yönelik bakış açısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dönemle ilgili birincil kaynaklar (Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri) ve konuyla ilgili literatüre başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı ordusu, Yurtiçi yardımlar, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti.

ABSTRACT

The World War I deeply shook the Ottoman economy which had already been undergoing serious problems. The state, which could hardly bear the burden of such a war in many respects, sought solutions during the ongoing war. In order to finance the war in harsh conditions, aids from both domestic and foreign sources were of great importance. Some of the established stations played active roles in gathering these in-kind and cash supplies. The aim of this study is to review the activities of the Committee of National Defense's which was influential to provide domestic aid during the war. In study; the source, type of aid, how it was supplied and the state's point of view on this issue are reviewed by referencing primary sources related to the period (Prime Ministry Ottoman Archive documents) and related literature.

Keywords: The World War I, Ottoman Army, Domestic Aid, The Committee of National Defense's.

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, topyekün bir savaş olarak tüm dünyada etkisini hissettirmiş bir savaştır. 1914'te Başlayan bu savaşa Osmanlı Devleti, "İttifak ve İtilaf" olarak ayrılan iki cepheden "İttifak" devletleri yanında katılmıştır. Bunda devletin, Almanya ile yakın ilişkiler kurmasının önemi büyüktür. Savaş ekonomisinin yarattığı koşullar altında devlet, ulusal bir ekonomiyi hedefleyen tedbirlere ağırlık vermiştir. Savaşla birlikte diğer devletlerde etkisini arttıran otarşi politikasına yönelim, Osmanlı Devleti için de söz konusu olmuş ve devlet hem kentlerin hem de ordunun işesi için bir takım iktisadi tedbirler almak zorunda kalmıştır. Böyle bir savaşın yükünü kaldırabilecek durumda olmayan devlet, tarımda, sanayide, ulaşım ve haberleşmede oluşan eksiklikleri karşılayabilmek için, savaş süresince çeşitli çözümler arayışları içine girmiştir. Savaş ekonomisi koşullarında, sahip olunan tüm kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Özellikle de Anadolu, bu hususta her açıdan önemli bir role sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sürerken, savaşın finansmanını sağlayabilmesi ile ilgili güçlükler konusunda, yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı olarak yapılan yardımların büyük bir katkısı olmuştur. Yurtiçi yardımların toplanması, kurulan bazı cemiyetler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında; Birinci Dünya Savaşı üzerine, savaşın farklı yönleriyle ilgili olarak pek çok yayın bulunmaktadır. Çalışmamızda atıfta da bulunduğumuz bu kaynaklardan bazıları şöyledir: Zafer Toprak tarafından çalışılmış olan "*Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası*" adlı makalesi; Şevket Pamuk'un "*Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*" adlı kitabı; Mete Tunçay tarafından hazırlanan "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", "*Türkiye Tarihi-4/Çağdaş Türkiye (1908-1980)*" adlı kitap bölümü; Korkut Boratav'ın, "*Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*" adındaki kitabı; Ayşe Zamacı'nın "*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*" adındaki yayımlanmamış doktora tezi; Erdal Aydoğan'ın "*Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları*" adlı makalesi; Erol Akcan'a ait, "*Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*" makalesi; "Bayram Nazır"ın bir çalışması olarak "*Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*"; Robert Mantran'ın "*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II/XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*" adlı çalışması; Suat Oktar ve Arzu Varlı'ya ait

olan, “İttihat ve Terakki Dönemi’nin Ulusal Bankası: İtibar-ı Milli Bankası” gibi yayınlar yer almakta olup çalışmamızda konuyla ilgili farklı bakış açıları da dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı’nın taraflarından biri olan Osmanlı Devleti’ne, savaşın finansmanı için yapılan aynı ve nakdi yurtiçi yardımlar ve bu yardımların toplanmasında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin rolünün incelenmesidir. Bu bağlamda, yapılan yardımların türü, hangi kaynaklardan ve nasıl yapıldığı, ne gibi sorunlarla karşılaştığı ve devletin bu yardımlarla ilgili nasıl bir yaklaşımda olduğuna yönelik tespitlere yer verilmiştir.

Çalışmamızda, birincil kaynaklardan (Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri) yararlanılmıştır. Savaşın başlangıç ve bitiş yılları aralığındaki ilgili belgelerin ve literatürün taranmasından elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Çalışmamızın başlangıcı itibarıyla genel olarak, Osmanlı Devleti’nin savaşa dahil olmasıyla savaş sürecindeki ekonomik durumu ve karşılaştığı güçlüklerden bahsedilecek olup sonrasında yurtiçi yardımlar ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile ilgili açıklamalara yer verilecektir.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

2.1. Osmanlı Devleti’nin Savaşa Dahil Olması ve Mevcut Ekonomik Durum

Emperyalist rekabetin bir sonucu olarak Avrupa devletleri, “İttifak ve İtilaf” devletleri olarak ikiye bölünmüştür. İngiltere, Rusya ve Fransa’nın içinde yer aldığı “Üçlü İtilaf” devletleri ve Avusturya-Macarsitan İmparatorluğu, Almanya ve İtalya’nın içinde yer aldığı “Üçlü İttifak” devletleri arasında 1914 yılında büyük bir savaş başlamıştır. Savaşın başlangıcında, önce tarafsız kalan İtalya, sonradan “Üçlü İtilaf” grubuna geçmiştir. Savaş sürecinde, Japonya ve ABD gibi güçlü ülkelerin de “Üçlü İtilaf” grubuna katılmasıyla savaş, Avrupa kıtası dışına taşmıştır (Tunçay, 1997: 41).

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin nüfuz alanı içine girdiği bir devlet niteliğindedir. Osmanlı Devleti’nde nüfuzunu oldukça arttıran ülke ise Almanya olmuştur. Almanya-Osmanlı Devleti yakınlaşması hem askeri danışmanlık hem de demiryolu yapımı vasıtasıyla gelişmiştir. Alman sermaye akışı ve siyasi nüfuzuyla Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi giderek yerleşmiştir (Nazır, 2010: 29-33). Esasen Osmanlı Devleti’nde, II. Abdulhamit döneminde de Almancı dış politika etkili iken, İttihat ve Terakki döneminde İngiltere ve Fransa’ya karşı bir yönelim söz konusu olmuş, ancak bu yönelim “İtilaf” devletleri grubundan karşılık görememiştir. Bu durum ise, Osmanlı Devleti’ni Almanya’ya yakınlaştırmış ve Osmanlı Devleti savaşa “İttifak” devletleri grubu yanında katılmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, “İttifak ve İtilaf” şeklinde oluşan gruplaşmada yalnız kalmak istememiştir (Tunçay, 1997: 41). Osmanlı Devleti’nin savaşa katılması İngiliz basınına yansımış olup bu konuda, 13 Kasım 1914’te, Independance Roumaine Gazetesi’nde yer alan görüşe göre; Osmanlı’nın tarafsız kalması halinde toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına zarar gelmeyeceği temin edildiği halde Osmanlıların, Almanların telkinleriyle Almanya safında savaşa katılmaları nedeniyle, artık İngilizlerin Osmanlıları aleni düşman olarak görmek durumunda oldukları belirtilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, 2013: 100).

1908-1914 yılları arası süreçte, Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı tarıma dayalı, sanayide oldukça geri, dış ticarete ise dışa bağımlı nitelikte bir profile sahip olmuştur. Bu elverişsiz koşullar söz konusu olsa da ekonominin bazı dinamizm belirtileri gösterdiği de söylenebilir. Nitekim 1914 yılında, tarımsal üretimde önemli artışlar görülmüştür (Boratav, 2015: 32-33). Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde imzalanan ticaret sözleşmelerinin bir sonucu olarak kapitalist sisteme biraz daha açılan Osmanlı Devleti, savaşın başladığı dönemde, ekonomideki iç bağlantıları zayıflamış bir devlet konumunda olmuştur (Nazır, 2010: 31). Bu dönemde, yalnız mamul mallar için değil, gıda ihtiyaçları için de yüksek oranlarda ithalata ihtiyaç duyulmuştur. Savaşın başlamasıyla, İngiliz ve Fransız donanmaları Osmanlı limanlarını ablukaya almış ve dış ticaret durma noktasına gelmiştir. Özellikle çeşitli gıda maddeleri ile mamul mallarda, hızla yayılan kıtlıklar ortaya çıkmıştır. Savaş yerli sanayide bir ölçüde ithal ikamesine neden olmuş, ancak hemen ardından hammadde darlıkları da beraberinde gelmiştir. Bir diğer olumsuz gelişme ise, Zonguldak-Ereğli kömür madenlerinin Ruslar tarafından bombalanması sonucu, kömür üretiminin düşmesi ve bunun sanayi üretimini olumsuz etkilemesi olmuştur. Çok sayıdaki erkeğin savaşa katılmasıyla oluşan işgücü kıtlığı kadın istihdamı ile telafi edilmeye çalışılmasına rağmen sanayi üretimi açısından bu olumsuzluk savaş sonuna kadar çözülememiştir. (Pamuk, 2014: 165-166). Bu olumsuzluğun bir diğer etkisi de savaşın ilk yıllarında tarımsal üretimde önemli daralmalara yol açması olmuştur (Boratav, 2015: 34).

İkinci Meşrutiyet’in ilk yıllarındaki liberal politikaların aksine Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki yönetiminin, iktisadi bağımlılıklardan kurtularak, milli iktisat politikalarını uygulaması için bir fırsat yaratmıştır. İkinci Meşrutiyet’in ilk yıllarında kurulmuş olan anonim şirketlerin çoğu, yabancı-gayrimüslim ortaklığına

dayanmaktayken, 1914-1918 yıllarında etkili olan milli iktisat döneminde, ülkedeki anonim şirketlerin çoğu Türk-İslam girişimcilerin sağladığı sermaye ile kurulmuştur (Akkuş, 2008: 123). Savaş, Batı-İstanbul uzantılı ticaret yollarını büyük ölçüde tıkayarak İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu sıkıntılı süreç, ekonominin modern bir ulusal ekonomi yapısına dönüşmesinde önemli bir etkide bulunmuştur. Savaş süreci ile gelen tüm yıkıma karşın, savaşın bittiği dönemler ile savaş öncesi dönemler kıyaslandığında, savaş öncesine göre Anadolu ekonomisinin, daha bütünleşmiş olduğu ve daha ulusal bir niteliğe büründüğü söylenebilir (Boratav, 2015: 28-32).

2.2. Savaşın Osmanlı Devleti Ekonomisi Üzerine Yansımaları ve Alınan Tedbirler

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ardından oluşan yeni koşullar, Osmanlı ekonomisinde hızla kendi içine kapanma, otarşi, korumacılık, sanayileşme ve milli iktisat politikalarına yönelim gibi bazı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı ekonomisinde ve ekonomi politikalarında keskin bir dönüş söz konusu olmuştur (Pamuk, 2014: 163).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla cephelere gönderilen insanlar, üretici sınıftan çıkarak tüketici sınıf haline gelmişlerdir. Tarımsal üretimde önemli miktarlarda düşüşler yaşanmış, dünya genelini etkileyen bir bunalım dönemine girilmiştir (Toksoy, 2006: 143). Bu dönem Osmanlı tarımsal üretimindeki düşüşte; tarımda makineleşmenin sınırlı oluşu, barış döneminin de bir sorunu olan ve savaş sürecinde daha da artan işgücü kıtlığı, 1915 yılında gerçekleşen Ermeni nüfusun Suriye'ye doğru göçe zorlanması, Rusya'nın Doğu Anadolu'nun büyük kısmını işgal etmesi üzerine, bu bölgedeki tarımsal üretimin neredeyse tamamen çökmesi, ordunun ihtiyaçları için el konulan çift hayvanlarının, tarımsal üretimde kullanılamaması gibi faktörler etkili olmuştur (Pamuk, 2014: 166-168). Tarımsal üretimdeki düşüş ile ithal ikamesi olanaklarında oluşan kısıtlılığın bir araya gelmesi, otarşi politikasının yanı sıra, savaş boyunca sürececek olan iâşe sorununu da beraberinde getirmiştir (Toprak, 1978: 220). Savaşın dış ticareti de neredeyse durma noktasına getirmesi, Osmanlı ekonomisini ani bir şekilde otarşi politikasına sürüklemiştir (Pamuk, 2014: 163).

Savaşın tarafı olan ülkeler bir yandan cephelede savaşanların iâşesini sağlama sorununun üstesinden gelmeye çalışırken, diğer yandan savaşta galip gelebilme planları içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde de 2 Ağustos 1914 yılında seferberlik ilan edildiğinde yönetimde bulunan İttihat ve Terakki yönetimi, savaşın uzun sürmeyeceğini muhtemel görerek, ileri vadeli önlemler almak yerine, seferberlikteki ordunun iâşesinin karşılanmasında, kısa süreliğine halkın fedakarlığına başvurmanın yeterli olabileceğini düşünmüştür. Bu düşünceden hareketle, savaş koşulları altında zaten dış dünya ile bağlantısı neredeyse tamamen kesilmiş olan Osmanlı Devleti'nin tüm kaynakları, öncelikle ordunun iâşesinin sağlanması için seferber edilmiştir. Ancak, savaşın düşünülenden uzun sürmesi ve ordunun özellikle, gıda maddesi ve hayvan ihtiyacı içinde bulunması dolayısıyla savaşın ağır yükünü taşıyan kesim çoğunlukla üretici çiftçi kesim olmuştur (Toksoy, 2006: 143). Bu durum bir taraftan, üretici kesimi fazla mahsulünün müsadere edileceği korkusu içine düşürmüştür (Toprak, 1978: 220). Savaş döneminin yarattığı bu ağır sorunlar karşısında hem gıda maddeleri üretimi hem de ithalatı azalmıştır. Devletin siyasal ve askeri açıdan en büyük sorunu, şehirlerin ve ordunun iâşesinin sağlanması olmuştur. Bu sorunu çözmek amacıyla devlet, çeşitli yasalar ve uygulamalarla tarım üreticileri üzerindeki baskıyı arttırma yoluna gitmiştir. Buna rağmen, tarım üreticileri devletin uyguladığı baskılardan ve diğer taleplerden kaçınarak, ellerindekinin önemli bir bölümünü kendi tüketimleri için saklamada başarılı olmuşlardır (Pamuk, 2014: 166-168).

İttihat ve Terakki yönetimi için savaş dönemi iktisat politikalarının en önemlisi, genel olarak tüm ülkenin öncelikle de İstanbul'un iâşesi sorununun çözümü olmuştur (Boratav, 2015: 28). Ancak savaş yıllarında İttihat ve Terakki yönetimi istikrarlı bir iâşe politikası izleyememiş, etkin bir iâşe örgütü oluşturamamıştır. En etkin kuruluş olarak parti örgütü, iâşe işlerinde başı çekmiş olup, İstanbul Murahhası Kemal Bey ve çevresinden bazı esnaf kökenli anonim şirketçiler savaş sürecinde iâşe işini üstlenmişlerdir. Anadolu, iâşenin sağlanabilmesi açısından büyük bir önem arz etmeye başlamıştır (Toprak, 1978: 220). İstanbul'un iâşe sorununu aşmak için Anadolu'dan yapılan hububat sevkiyatı bu dönemde en kârlı iş olmuş, savaşın olağanüstü koşulları ve devlet desteği ile sermaye birikimi sağlayan bazı kadroların varlığı, vurgunculuğu özendirici bir etkide bulunmuştur. Denilebilir ki; girişimci bir sınıf oluşturabilmek amacıyla, bilinçli olarak savaş zenginleri yaratılmış olup, bu süreçte elde edilen gayr-ı meşru kazançlar, savaş konjonktürünün doğal bir sonucu olarak görülmüş ve meşru kabul edilmiştir (Oktar ve Varlı, 2009: 4). Karaborsayla mücadele eder gibi gözükten İttihat ve Terakki yönetimi, yönetime yakın grupların nemalanması neticesinde, ilkel bir birikimin oluşmasına yol açmıştır. Bu türden bir birikim, piyasa için üretim yapan zengin çiftçi kesimlerinde de gözlenmiştir (Boratav, 2015: 29). Savaşın tüm devletlerde olduğu gibi iâşe işleri bazı yolsuzluklarla sonuçlanmış ve sonradan İttihat ve Terakki yönetimi bu yıllardaki iktisadi bunalımın sorumlusu olarak görülmüştür (Toprak, 1978: 220).

1914-1918 yılları arasında devlet, milli iktisat anlayışı doğrultusunda birtakım tedbirler almaya başlamıştır (Mantran, 1995: 290). İaşecilik yönündeki uygulamaların da İttihat ve Terakki yönetiminin savaş sürecinde uygulamakta mecbur kaldığı “devlet iktisadiyatı”nın bir parçası niteliğinde olduğu söylenebilir. Böylelikle devlet, iktisadi alanda ilk kez mali kaygılar duymaksızın, bir denetim denemesinde bulunmuştur (Toprak, 1978: 220). Milli iktisat anlayışı doğrultusunda atılan ilk adım, 1914 yılı sonlarında kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması olmuştur. Böylece, artık Osmanlı vatandaşlarının hukuk, yargı ve ticaret konularında yabancı ülke vatandaşları ile eşit konuma gelmeleri sağlanmıştır. Bir diğer sonuç ise, yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilmesiyle, bu şirketlerden artık Osmanlı tüzel kişiliği kazanmaları istenmiştir. İkinci bir adım ise, mali gelir amaçlayan gümrük tarifeleri yerine, 1915 yılında düzeyleri iktisat politikası gerekleri doğrultusunda belirlenen yeni bir gümrük tarife yapısının oluşturulmasıdır. Bu gelişme ile devletin, gümrük tarifelerini istediği şekilde düzenleyebilmesi ve önemli bazı sektörlerin korunabilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin dış borçlarından kaynaklı tüm ödemelerinin durdurularak, Duyun-ı Umumiye'nin faaliyetlerinin askıya alınması ise atılan bir başka adımdır. Bu adımların atılması sonradan, Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarını da etkilemiştir (Pamuk, 2014: 164-165). Devlet, attığı bu adımlarla, savaş bitene kadar mali bir rahatlık kazanmıştır (Tunçay, 1997: 46).

Bu süreçte devletin aldığı diğer tedbirler içinde; tamamen milli olan bir kredi kurumu oluşturarak finansman sorununu gidermek amacıyla ve özellikle de Maliye Nazırı Cavit Bey'in büyük desteği ile 1917 yılı başlarında İttihat-i Milli Bankası'nın kurulması yer almaktadır (Oktar ve Varlı, 2009: 13). Bunun dışında, Ziraat Bankası'nın revize edilmesi; milli çıkarlarla uyum içinde olan ortaklıklara bazı ayrıcalıklar sağlayan “sermayeyi yöreklendirme” ile ilgili, 1909 tarihli kanunun detaylı bir biçimde yeniden düzenlenmesi; bir üretim ve tüketim kooperatifleri şebekesinin kurulması; öncelikli ihtiyaç maddelerinin taşınması, dağıtımı ve korunması ile görevli komitelerin oluşturulması; ortaklıklar arasındaki yazışmalarda Türkçe dışında her hangi bir dilin kullanılmasını yasaklayan bir kanunun çıkarılması; teknik eğitim okullarının sayısının artırılması alınan diğer tedbirler arasındadır. Bu tedbirlerin tamamı, savaş sürecinde devletin milli bir ekonomiyi amaçlamasının bir neticesidir (Mantran, 1995: 290-291).

Savaş sürecindeki iktisadi milliyetçilik ve bu doğrultuda gelişen politikalarla birlikte, yeni kurulan şirketlerin büyük çoğunluğu milli sermaye ağırlıklı olmuştur. “Milli” kavramına verilen önem, o dönemlerde kurulan yeni şirketlerin ünvanlarına da yansımıştır. (Türkiye Milli Sigorta Şirketi, Osmanlı İttihatı Milli Bankası vd.). Bu süreçte Türk şirketlerinin sayısı artarken, yabancı şirket sayısında azalma olmuştur. 1918 yılında aktif olan 129 şirket bulunmakta olup, bunların 120 tanesi İttihat ve Terakki yönetimi döneminde kurulmuştur. Bu şirketler ise, ticaret (42 tane), sanayi (41 tane), mali (16 tane), inşaat ve nakliyat (15 tane), sigorta (9 tane), ziraat (6 tane) alanlarında faaliyet gösteren şirketlerdir (Sırma, 2011: 4-5).

İktisadi milliyetçilik yönündeki bu uygulamalar, Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim kesimi pasifize etmiştir. 1915 yılında Müslüman tüccar, esnaf ve küçük işletmecileri desteklemek amacıyla Esnaf Cemiyetleri kurulmuş olup, ülke içindeki Rumlar ve Ermenilerin oluşturduğu boşlukları Türk-Müslüman eşraf doldurmuştur (Akkuş, 2008: 123). Önemli bir sorun olan, ihtikârın önlenmesi için Men-i İhtikâr Komisyonları kurulmuştur. Bu konuda fikir ayrılıkları yaşanmış olup, bazı yöneticiler soruna bir arz-talep ilişkisi olarak yaklaşırken, bazıları ise bu sorunu ahlâk yetersizliğine dayandırmışlardır (Toprak, 1978: 220). Ancak, karaborsacılıkla mücadele etmek amacıyla kurulan bu komisyonların da özellikle gayrimüslimlere yönelmesi, gayrimüslim tüccarların tasfiyesini kolaylaştırmıştır. Böylece, iç ve dış ticarete önemli ölçüde Türk-Müslüman unsurun etkisi artmıştır. Devlet de bir takım yasal düzenlemeler ve teşvikler ile bu yöndeki gelişmelerde önemli rol oynamıştır (Akkuş, 2008: 123).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının ekonomiye yansıyan bir diğer etkisi de vergileme konusunda olmuştur. Savaş öncesi dönemde, esasen askeri harcamalardaki artıştan kaynaklanan bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlanmaya giden devlet, savaş başlayınca hem tüketiciler hem de işletmeler üzerindeki doğrudan ve dolaylı vergi yükünü artırma yoluna gitmiştir. Ancak bu girişimler, vergi gelirlerinde bir artış sağlayamamıştır (Pamuk, 2014: 170). Savaşın finansmanını sağlama çabası içinde olan devlet, 1918 yılında oldukça yoğun bir propaganda kampanyası ile 19 milyon liralık devlet tahvili satmayı başarmış ve böylece ilk kez dış borçlanma yoluna başvurmamıştır. Bu uygulama da Osmanlı Devleti'nin son günlerinde olsa dahi, milli bir ekonominin oluşması yönündeki adımlardan biri olarak değerlendirilebilir (Boratav, 2015: 31-32).

2.3. Yurtiçi Yardımlar

Askeri seferler sırasında, halktan çeşitli adlar altında bir tür yardım toplama usulü, Osmanlı Devleti'nde oldukça eskilere dayanır. Sefer masraflarını karşılama dışında, hazinenin mali sıkıntı içine düştüğü dönemlerde, halktan çeşitli ihtiyaçların temini için yardım toplanması yoluna gidilmiş ve bu yardımların bir bölümü sonradan düzenli vergi haline gelmiştir (Özcan, 1999: 228-229). Arşiv belgelerinde; yapılan yardımların “iane” adıyla

adlandırıldığı ve yurt içi ianelerin de çoğunlukla, bazı cemiyetler vasıtasıyla toplandığı görülmektedir. Buradaki “iane” kelimesi; “yardım için toplanan para, yardım parası” anlamındadır (Devellioğlu, 1999: 401). Ancak arşiv belgelerine göre nakdi yardımların yanı sıra, ianeten aynı yardımlar da toplanmıştır. Aynı yardımlar çoğunlukla gıda maddeleri, giysi ve hayvan ihtiyacının karşılanmasına yönelik olmuştur (BOA., BEO., 4142-310611/10 Şubat 1913; BOA., BEO., 4146-310903/20 Şubat 1913; BOA., DH.SYS., 112-31/1 Eylül 1913; BOA., DH.İ.UM.EK., 72-26/15 Eylül 1914; BOA., DH.EUM.KLU., 8-49/11 Nisan 1915).

İane toplamada gönüllülük esas alınmışsa da, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin yürürlüğe koyduğu bazı vergilerin “iane vergisi” olarak adlandırılması, gönüllülük esasındaki değişimi göstermektedir (Özbek, 2004: 255-256). 20. yüzyılın başlarına ait bazı belgelerde, ianelerin gönüllülük esasına dayandığı yönünde bildirimler yapıldığı da görülmektedir. 1913 tarihli bir belgede Dahiliye Nezareti tarafından, “İane-i Harbiye'nin toplanması, memurların isteklerine bağlı olduğu için isteyenlerin yardımında bulunacağı, memurların maaşlarından kesinti yapılamayacağı” bildirilmektedir (BOA., MV., 174-31/13 Şubat 1913; BOA., BEO., 4144-310794/17 Şubat 1913). Savaşın başladığı yıl, İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Musul Vilayeti'ne çekilen bir telgrafta ise; “Yezidilerin Ordu-yı Hümayun'a alınmalarının mahzurlu olacağı ve seferberlikten muaf tutulmaları sebebiyle kendilerinden iane-i harbiye alınmasına dair” olup, gönüllülük esasına ters düşecek bir şekilde orduya alınmaları sakıncalı olan Yezidilerden, bunun karşılığında “iane-i harbiye” alınmasından bahsedilmektedir (BOA., DH., ŞFR., 48-158/26 Aralık 1914).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, “Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma-i Osmani Cemiyeti, İane-i Harbiye Komisyonu ve Tekalif-i Harbiye Komisyonu” yurt içi ve yurt dışı yardımların toplanmasında aktif rol oynayan merkezler olup, toplanan yardımlar içinde ise; “iane-i harbiye yani harp ianesi”, “donanma ianesi”, “hilal-i ahmer ianesi” olarak adlandırılan yardımlar yer almıştır. Bu ianelerin toplanmasında Cem-i İnanat Nizamnamesi hükümleri uygulanmıştır. Halkın iane vermeye teşvik edilmesinde, iane sahiplerine teşekkür beyanatları, nişan ve madalyalar takdim edilmiştir (Doğan, 2018: 888-889). Bu teşekkür beyanatlarının gönderilmesi, oluşturulan Hediye-i Harbiye Heyetleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir (BOA., MF.MKT., 1183-18/25 Aralık 1912; BOA., MF.MKT., 1183-48/14 Ocak 1913).

2.4. İane-i Harbiye ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti

Arşiv belgelerine bakıldığında, “iane-i harbiye veya harp ianesi” adı altında toplanan yardımların hem yurtiçi hem de yurtdışından yapılan yardımlar olduğu ve bu yardımların, oluşturulan “İane-i Harbiye Komisyonu” ve “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti” vasıtasıyla toplandığı görülmektedir. Bu kısımda, yurt içinde toplanan ianelerden ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nden bahsedilecektir.

“İane-i harbiye veya harp ianelerinin” toplandığı merkezlerden biri olan “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti”, 1 Şubat 1913 tarihinde, dönemin aydınları ve halkın katıldığı bir dizi toplantı neticesinde İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yan bir kuruluşu olarak nitelendirilmiştir (Zamacı, 2015: 34). Toplanan hayır ve yardımlar sayesinde, Saray'ın da dikkatini çekmiş ve desteğini almıştır. 1914 yılında, Hilal-i Ahmer ve Donanma Cemiyeti gibi kamu yararı için hizmette bulunan dernek ve cemiyetlerden biri olmuştur (Aydoğan, 2003: 68). Cemiyet, yeni gelir kaynakları elde etme konusunda hükümetten destek gördüğü gibi, bu konuda bazı önceliklere de sahip olmuş ve hükümet desteği dışında, bazı esnaf birlikleri tarafından da özellikle nakdi yardım yolu ile desteklenmiştir (Akcan, 2015: 176). Cemiyetin kuruluşuyla, halktan gelen nakdi yardımların yapılacağı yerler olarak ise; cemiyetin ilk günlerde faaliyet gösterdiği Bâb-ı âli civarındaki Donanma Cemiyeti binasında bulunan Müdâfaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi, yine Donanma Cemiyeti'ne bağlı şube, heyet ve memurlar, belediyelerce oluşturulan iane heyetleri, kadınlar da dahil, cemiyetin yetkili kıldığı kişiler ve esnaf cemiyetleri, bağışların toplanacağı yerler olarak belirlenmiştir. Yapılan bağışlar karşılığında makbuz alınması konusunda ise bağışta bulunanlar sıklıkla uyarılmıştır (Zamacı, 2015: 119). Kurulduğu ilk andan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği Osmanlılık fikrine sadık kalan cemiyet zaman içinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği çizgiye paralel olarak, bazen “İslamcı” bazen de “Türkçü” yaklaşımlara yönelmiştir. Ancak faaliyetleri çoğunlukla, Türkçülük paralelinde şekillenmiştir (Aydoğan, 2003: 74).

Cemiyet faaliyetlerine, iane, sıhhiye, gönüllü, irşat, idare, mümaresat-ı bedeniye ve askeriye şeklinde oluşturulan heyetler vasıtasıyla İstanbul ve çevresinde başlamış, sonrasında ise taşra şubelerinin açılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur (Akcan, 2015: s. 165). İzmit, Karesi, Zor, Karahisar-ı sahib, Çatalca, Kudüs-i şerif, Bolu, Kayseri, Samsun, Canik, Urfa, Bursa, Bitlis, Konya, İzmir, Adana, Diyarbakır, Ankara, Kastamonu, Sivas, Hicaz, Halep, Suriye, Edirne, Trabzon, Musul, Beyrut, Antalya, Çanakkale, Basra, Asir, Mamuretü'l-aziz, Van, Erzurum ve Medine, cemiyetin 1916 yılı itibarıyla taşrada teşkilatlandığı merkez şubelerdendir. 1913-1916 yılları arasında merkeze gönderilen bağış miktarları açısından, Suriye, Bursa, Adana, İzmir ve Edirne şubelerinin diğer şubelere kıyasla daha aktif oldukları görülmektedir. Bu yıllar arasında

merkeze gönderilen meblağlar şöyledir: Suriye 2.035.636 kuruş, Bursa 1.976.222 kuruş, Adana 1.346.491 kuruş, İzmir 1.147.398 kuruş, Edirne 899.629 kuruştur (Zamacı, 2015: 71-72).

Oluşturulan cemiyet nizamnamesi ile cemiyet içinde yer alan heyetlerin yerine getirecekleri faaliyetler ayrı ayrı düzenlenmiştir (Akcan, 2015: 165). Bu heyetlerden biri olan “iane heyeti” halktan para toplama işinden sorumlu olmuş, toplanan paraların yaralı ve hasta askerler için harcanmasını sağlamıştır. 12 Ağustos 1914 tarihli yeni bir tüzük ile cemiyetin “iane heyetlerinin” adı, “maliye heyetleri” olarak değiştirilmiştir. Bu heyetlerin faaliyetleri, sinema kurma, temsiller verme, neşriyat yapma, gazetelere ilan verme, camilerde savaş şehitleri için okutulan mevlitlerden sonra cemaatten bağış toplama, dernek rozeti satma şeklinde genişleyerek devam etmiştir (Özcan, 231-232). Maliye Nezareti’nce çıkarılan hazine tahvillerinin satışı ile de “iane heyeti” ilgilenmiş olup bu tahviller, belediye dairelerinde faaliyette bulunan cemiyetin yardımcı şubeleri aracılığıyla satılmıştır (Zamacı, 2015: 115).

Cemiyetin iane çağrısının çoğunlukla olumlu karşılandığı görülmekte olup, aynı ve nakdi olarak toplanan yardımlar cemiyet tarafından “Tekalif-i Harbiye Komisyonu”na teslim edilmiştir (Aydoğan, 2003: 70). Bireysel bağışlar dışında, kurumsal olarak yapılan yardımlar da önem arz etmiş olup, Şirket-i Hayriye idaresi, Tramvay Şirketi, Reji İdaresi, Ceride-i Havadis Gazetesi, Şura-yı Devlet üyelerince cemiyete yapılan yardımlara ilaveten, merkez ve taşradan mülki ve askerî makamlarda görevli pek çok memur, birer aylık maaşlarını, maaşlarının bir kısmını veya mesai ücretlerini cemiyete bağışlamışlardır. Esnaf kesiminden gelen bazı yardımlar da cemiyetin düzenli gelirleri arasında yer almıştır. Özellikle, Celep Esnaf Cemiyeti bu konuda dikkate değerdir. Celep Esnaf Cemiyeti’nin aylık taksit miktarı, ilk kurulduğu yıllar daha fazlayken, sonraki yıllarda bir düşüş göstermiştir. Bir başka hayırseverlik örneği ise, yaşamları boyunca olduğu gibi öldükten sonra da cemiyete faydalı olmaya çalışan kişilerin, geride kalanlar tarafından cemiyete belli miktarda bağışta bulunmaları yönünde vasiyette bulunmuş olmalarıdır. Savaş sürecinde, bir kaza ahalisinin tümünün yaptığı bağış gibi, fitir sadakası da kabul edilmiş, Ramazan ayında Müslüman bazı vatandaşlar yardımlarını bu şekilde yapmışlardır (Zamacı, 2015: 121-126). Halkın desteği ile yürütülen faaliyetlerin sonunda, halk tarafından yapılan bu yardımlar, cemiyetin resmi yayınlarında bilanço halinde gösterildiği gibi, çoğu zaman basın yolu ile de ilan edilmiştir (Akcan, 2015: 170). Ayrıca, 10 Haziran 1913 tarihli bir belgede: “İane-i harbiye olarak beşyüz lirası kendisi tarafından ve bin iki yüz altmış beş lirası Kuşadası ahali-i hamiyetmendani taraflarından olmak üzere ceman bin yedi yüz altmış beş Osmanlı lirası Osmanlı Bankası’nın İzmir Şubesi’ne havale edildiğine dair Kuşadası Müdâfaa-i Milliye Reisi Hasan Efendi tarafından gönderilen mektub gönderildiğinden iane-i harbiye hesabına kayd edilerek makbuz senedinin irsali.” yapılan yardımların iane-i harbiye hesabına kaydedildiği ve yardımda bulunanlara makbuzlar da gönderildiği görülmektedir (BOA., BEO., 4181-313560/10 Haziran 1913).

Cemiyetin gelir kaynakları içinde, ülke içinden ve dışından gelen aynı ve nakdi yardımlar dışında, demir ve gümüş cihadiyye yüzükleri, müzeyyen iğneler, rozetler, sigara çakmakları, kolonya suyu, diş tozları, etiketler, harp tasvirlerine yönelik tablo ve kartpostalların satışından sağlanan gelirler de yer almıştır. (Akcan, 2015: 173). Cemiyet, gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan bağışların yerinde harcanmayıp İstanbul’a gönderilmesinden yana olmuştur. Çünkü, cemiyetin taşra şubeleri bazen toplanan geliri harcarken, askerî ihtiyaçları değil de yörenin ihtiyaçlarını ön planda tutmuşlardır. Bu şubelerin, nakit, eşya ve emvalinin %70’ini merkeze göndermenin aksine, bazı masraflar için merkezden karşılık isteyerek, gelirlerini askeri alanların dışında harcamaları, cemiyet gelirlerini kesintiye uğratmıştır. Yapılan bağışların tek elden idaresinin daha doğru olduğu düşüncesinde olan cemiyet, Dâhiliye Nezareti’nin bütün taşra şubelerini uyarması yoluyla, buralardan toplanan gelirin hemen merkeze gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak vilayet ve mutasarrıflıkların bildirimleri, bu talebin yerine getirilmiş olduğu veya getirileceği yönünde olmuştur (Zamacı, 2015: 83-84).

Toplanan kurban derileri de, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin gelir kaynaklarından biridir. Donanma Cemiyeti ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, hükümetin bu konuda görevlendirdiği cemiyetlerdir. Donanma Cemiyeti’nin bulunmadığı yerlerde derilerin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından toplanmasına karar verilmiştir (Akcan, 2015: 174). Kurban derileri ve boynuzları aynı yardımların önemli bir kısmını oluşturmuştur. 1914 yılına gelindiğinde ise İstanbul Vilayeti’nden yapılan bir duyuru ile her yıl Donanma Cemiyeti vasıtasıyla toplanan kurban derilerinin cephedeki askerlere kaput yapılması için, toplanan etlerin ise, askerlere kavurma yapılması için artık Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubeleri aracılığıyla toplanacağı bildirilmiştir. Ancak bu yeni durum, Donanma Cemiyeti’nin taşra şubelerinde şaşkınlık yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü, aynı yılın Eylül ayı başında Dâhiliye Nezareti tarafından vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen tamimde, bayramda kesilecek kurbanların deri ve boynuzlarının eski yıllardaki gibi bu yıl da Donanma Cemiyeti tarafından toplanacağı bildirilmiştir. Oluşan kafa karışıklığı nedeniyle, taşradaki pek çok şube reisi tarafından Donanma Cemiyeti’ne telgraflar gönderilerek bu çelişik durum karşısında ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Dâhiliye Nezareti ise, 1914 yılının Eylül ayı başında Donanma Cemiyeti’ne verilen bu görevin, “görülen lüzuma binaen” artık

Müdâfaa-i Milliye vasıtasıyla ifa edileceğini, Donanma Cemiyeti şubelerine düşen görevin ise bu işin icrasında Müdâfaa-i Milliye şubelerine mümkün mertebe yardımda bulunması olduğunu bildirmiştir. 1914 yılında toplanan kurban derileri genel olarak Müdâfaa-i Milliye şubelerine teslim edilmekle birlikte, Donanma Cemiyeti'nin bazı şubelerinin topladığı gelirleri, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne göndermedikleri de olmuştur (Zamacı, 2015: 108-110).

1914 yılından itibaren her yıl, "kışlık hediye" (Kışlık bağışlar) olarak ordunun ihtiyaç duyabileceği lojistik malzemenin temini için çalışan cemiyetin şubeleri bu konuda Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri ile ortak hareket etmişlerdir. Donanma Cemiyeti'nin de ordu için kışlık hediye toplanması konusunda Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne yardımcı olduğu görülmektedir. Bu şekilde, her vilayet ve sancak, ordunun kışlık ihtiyaçlarının karşılanması için yoğun bir çaba içine girmiştir. (Akcan, 2015: 170). Yaklaşmakta olan kış mevsimi nedeniyle askerlerin en çok ihtiyaç duydukları kışlık giysi ve malzemeler, savaş boyunca cemiyetin her yıl düzenlediği ve adeta geleneksel bir hâl alan hedaya-ı şitaiyye kampanyaları yolu ile temin edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, kış zamanları cephedeki askerlere hedaya-ı şitaiyye (kışlık hediyeler) adıyla ve halkın yardımlarıyla tedarik edilen pamuklu mintan, yünden kuşak, eldiven ve çorap gibi kışlık ihtiyaçlar dağıtılmıştır (Zamacı, 2015: 136-137).

Halkın Müdâfaa-i Milliye'ye hedaya-ı şitaiyye olarak bağışlayacağı pamuklu mintanları, Türk Kadınları Biçki Yurdu, ücretsiz olarak dikeceğini, ayrıca, para ihtiyacı olan hanımların, mintan dikmek üzere Biçki Yurdu'na başvurabileceklerini duyurmuştur. Ayrıca cemiyet kendisi de, askere pamuklu mintan diktirmek için bedeli peşinen ödemek üzere ihale ile Amerikan bezi alımına gitmiş, elbise dikim işi ile de ilgilenmiştir. Halka, cemiyetin aynı hediyeler dışında bu hediyelerin nakdi bedellerini de kabul ettiği bildirilmiştir. Bu bağlamda, hedaya-ı şitaiyye olarak cemiyet veznesine farklı yerlerden nakdi ödemeler yapılmıştır. Cemiyetin hedaya-ı şitaiyye kampanyasının, hanedan ve saray mensupları da dahil, her kesimden katılım gerçekleşmiştir (Zamacı, 2015: 138-140).

Cemiyet, yardım kampanyalarına teşvik konusunda basından yararlanma yoluna da gitmiştir. 1915-1916 yılı kışında, ordunun kışlık ihtiyaçları için gazetelere ilanlar vermiştir. Ayrıca, maddi gücü olmayan kişiler için fiili hizmette bulunabilecekleri imalathanelerin yapılmasını gündemine alan cemiyet, bu konuda gerekli çalışmaları yaparak, kadın veya erkek bu kişilerin çorap ve eldiven örecek, dikiş dikerek, kuşak dokuyarak askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunabileceklerini düşünmüştür (Zamacı, 2015: 142). Bu şekilde aynı yardımların miktarı arttırılmaya çalışılmıştır.

Savaş süresince cemiyet, tarım arazilerinin ekilebilmesi için gereken tohumluğun sağlanması, yardıma muhtaç asker ailelerinin geçimlerinin sağlanması, ev kiralarının ödenmesi gibi faaliyetlerde de bulunmuş olup, bu konuda Harbiye Nezareti'yle birlikte çalışmıştır. Yaralı askerlerin aileleriyle haberleşmeleri, toplumun diğer kesimlerinden yardıma ve desteğe ihtiyacı olan kişilerin cemiyet tarafından açılan aşevleri ve yurtlarda koruma altına alınması da cemiyetin diğer yardım faaliyetleri arasında yer almıştır (Akcan, 2015: 171-172). Gönüllü birliklerin oluşturulmasında da cemiyetin büyük bir katkısı olmuş ve Anadolu'da örgütlendiği her yerde oluşturulan bu birliklerin organize edilmesinden, aynı ve nakdi ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar cemiyetin şubeleri aktif olarak çalışmışlardır (Aydoğan, 2003: 73).

Tüm bunların dışında cemiyet, ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak gelirlerini arttırmak için, zaman zaman da sosyal yardım toplamada en eski yöntemlerden biri olan "kutu (sandık) dolaştırma usulü" ve "piyango usulü" gibi farklı yollara başvurmuştur. Kutu dolaştırma usulünde, bu görev çoğunlukla çocuklara verilmekte olup, kutunun konulduğu yer veya kutuyu gezdiren kişinin adı, kutunun numarası ve toplanan miktar ile ilgili bilgiler de belirtilerek, cemiyet adına dolaştırılan kutulardan ne kadar para çıktığı basın yolu ile ilan edilmiştir. Savaşın sonlarına doğru, halkın gittikçe fakirleşmesi ve bazı dolandırıcılık olaylarının söz konusu olması, cemiyetin yardım toplama kutularına karşı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Piyango usulünde ise, piyango konusu eşyaları çoğunlukla bağış yoluyla elde edilen ürünler oluşturmuştur. Piyango çekilişleri, özellikle 1913 yılında yoğun olmuş, Birinci Dünya Savaşı süresince ise bu yoğunlukta seyretmemiştir. (Zamacı, 2015: 111-114).

İane toplama konusu, Osmanlı Devleti'nin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu olmuştur. Bu nedenle de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve diğer hayır kurumlarının iane toplamada cebir ve şiddet kullanmaları yasaklanmıştır. Halkın duygularına hitap edilerek bağışta bulunmalarının sağlanması tavsiyesinde bulunulmuştur. Ancak, zaman zaman cemiyetin topladığı inanelerle ilgili halktan şikayetlerin geldiği de olmuştur (Zamacı, 2015: 118) Cemiyetin aynı ve nakdi yardım toplama işi, istismara çok müsait bir durum olduğu için, cemiyetin bu faaliyetlerini tüm savaş süresince yasal çerçevede yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir (Akcan, 2015: 176). Dolayısıyla, ianelerin zamanında toplanması ve dağıtımı konusunda zaman zaman çeşitli problemlerle de karşılaşmıştır. Toplanan ianelerin çalınması, zimmete geçirilmesi,

usulsüz bir şekilde farklı adlarla iane toplanması ve kaçakçılık yapılması karşılaşılan problemler arasında yer almıştır. Bu tür usulsüzlüklerin tespiti için iane toplayan komisyonlar teftiş edilmiştir (Doğan, 2018: 889-890). Bu teftişler, Mülkiye Müfettişliği tarafından yerine getirilmiştir (BOA., DH.İ.UM.EK., 36-35/27 Temmuz 1917). Suçlu bulunanların, memuriyetten azledilmesi, küreğe konulması gibi cezalara çarptırıldıkları ve mağduriyet yaşayanlara tazminat ödenmesine yönelik caydırıcı uygulamalara başvurulmuştur (Doğan, 2018: 889-890). Savaş sürecinde, cemiyetin bazı şubelerinin karıştığı usulsüzlükler olmakla birlikte bunların, cemiyetin yaptığı hizmetleri gölgeleyecek boyutta olduğu söylenemez. Hükümet, halktan toplanacak ianeyle ilgili suiistimallerin önüne geçebilmek amacıyla otuz üç maddelik “Cem’-i İânât Nizamnamesi”ni yürürlüğe koymuştur. Ancak nizamnamenin varlığına rağmen, benzer şikayetler gelmeye devam etmiştir (Akcan, 2015: 178-180).

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, yardımların arttırılması amacıyla ve de yardımlara duyulan minnettarlığın bir simgesi olarak hem cemiyet faaliyetlerine bizzat katılanlara hem de cemiyete maddi yardımda bulunanlara madalya verilmesini sağlamıştır. Cemiyet bu konuda, Donanma Cemiyeti’ni kendisine örnek almış olup, devlet veya Donanma Cemiyeti tarafından verilen çeşitli madalyaları hak sahiplerine takdim etmiştir (Zamacı, 2015: 129). Bir belgede: “*İane-i Harbiye veren ve iane toplanmasından yararlılık gösterenlere madalya verilmesine dair tanzim olunan nizamname layihasının yürürlüğe konulmasının madalya numuneleriyle beraber arz u takdimi.*” İfadesine göre, madalya verilmesi konusunda bir nizamname layihasının yürürlüğe konulduğu görülmektedir (BOA., MV., 231-154/ 1 Haziran 1913).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ülkede yaşanan olumsuz hava ve İttihat ve Terakki Fırkası’na yönelik düşmanca propagandalar neticesinde gelişen tepkileri durdurmak için Sultan Vahideddin tarafından bu cemiyet feshedilmiştir (Aydoğan, 2003: 74). 2 Nisan 1919 tarihli bir kararname ile hem Donanma hem de Müdâfaa-i Milliye cemiyetleri feshedilerek, her iki cemiyetin de ilga edilmesi ve bu cemiyetlere ait olan malların hazineye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Cemiyetin kapatılmasını önlemek için cemiyet yönetimi, İttihatçı kimliğini inkâr etme durumunda kalmıştır. Faaliyette bulunduğu sürece, İttihat ve Terakki iktidarı tarafından desteklenen Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin bu inkarında, dönemin koşulları etkili olmuştur. Ancak cemiyetin kapatılmaması için atılan tüm adımlar boşa çıkmıştır. Böylece, bizzat İttihat ve Terakki merkez-i umumisi eliyle kurulan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, mütarekeden sonra, İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkisi nedeniyle kapatılmıştır. Bazı hayırseverlerin, cemiyetin ilgasından sonra da bağışlarını devam ettirdiklerinin anlaşılması üzerine, kapatılan cemiyetin çalışanlarının, durumdan habersiz olan halkı suiistimalleri ihtimaline karşı, gerekli duyuruların yapılması ve bu türden teşebbüslerde bulunanların cezalandırılması istenmiştir (Zamacı, 2015: 265-268). Savaş süresince hem halkın hem de Saray’ın büyük teveccühünü kazanan cemiyet, yaptığı çalışmalarla, Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki pek çok faaliyete de örnek teşkil etmiştir (Aydoğan, 2003: 74).

3. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’na katılmasıyla birlikte mevcut ekonomik durumu daha da kötüye gitmeye başlayan Osmanlı Devleti savaş sürecinde silah, cephan ve para sıkıntısı içinde olmuştur. Savaşın düşünüldüğünden uzun sürmesi, savaşın finansmanına yönelik sıkıntıları daha da arttırmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, bazı tedbirler almaya çalışsa da bunlar yeterli ve istikrarlı olamamıştır. Ülkenin bütün kaynaklarından yararlanılmaya çalışılmış, Anadolu bu noktada kilit bir rol oynamıştır. Ayrıca, yurtiçi ve yurtdışından yapılan yardımlardan da yararlanılmaya çalışılmıştır. Hem yurtiçi hem de yurtdışından yapılan yardımların toplanmasında; Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma-i Osmani Cemiyeti, İane-i Harbiye Komisyonu ve Tekalif-i Harbiye Komisyonu” büyük çabalarla önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmanın konusu, zorlu savaş koşullarıyla mücadele etmedeki rolleriyle, iç yardımlar ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile sınırlandırılmıştır.

Kuruluşundan itibaren yardım toplanmasında aktif olarak faaliyetlerini sürdüren Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, kısa zamanda hem Saray’dan hem çeşitli kuruluşlardan ve de halktan destek almayı başarmıştır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin, “iane-i harbiye” olarak topladığı yardım ve bağışlar, cemiyet adına açılan hesaplarda toplanmıştır. Nakdi yardımların dışında, oldukça çeşitlilik gösteren aynı yardımlar da cemiyetin kabul ettiği yardımlar arasındadır. Giysiler, gıdalar, hayvanlar, kurban derileri ve boynuzları yapılan aynı yardımların büyük bir kısmını oluşturmuşlardır. Arşiv belgelerine göre, özellikle kış aylarında Osmanlı ordusu bu yardımlara daha da fazla ihtiyaç duymuştur.

Cemiyet ister nakdi ister aynı yardım olsun, bu yardımların toplanmasında farklı farklı yöntemlere başvurmuştur. Çeşitli yardım kampanyaları, sosyal ve sanatsal organizasyonlar düzenleme, dernek rozeti ve kartpostallar gibi hediyeleklerin satışı, sinema kurma, temsiller verme, piyango çekilişleri, tarımsal destekte bulunma, gazetelere ilan verme gibi faaliyetleriyle, cemiyete yapılacak yardımların miktarını arttırmaya

çalışmıştır. Halkı yardımlara teşvik etmek ve yardım yapanları onurlandırmak düşüncesiyle, yardım sahiplerine madalyalar, nişanlar verilmiş, teşekkür beyanatları sunulmuştur.

Yardım çalışmalarında cemiyetin karşılaştığı bazı sorunlar da olmuştur. Yardım toplama ile ilgili yapılan usulsüzlükler, buna yönelik halktan gelen şikayetler, toplanan yardımların şubelerden cemiyet merkezine zamanında gönderilmemesi, yardımların dağıtımını ile ilgili sorunlar, farklı adlar altında yardım toplanması, zimmete para geçirme, hırsızlık, kaçakçılık gibi cemiyetin uğraşmak zorunda kaldığı farklı farklı sorunlar eksik olmamıştır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerinin son bulmasında, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ülkenin içinde bulunduğu koşullar etkili olmuştur. İttihat ve Terakki karşıtı propagandalar ve tepkiler, bu cemiyetin Sultan Vahdettin tarafından feshedilmesini de beraberinde getirmiştir. Cemiyetin mevcut malları ise hazineye devredilmiştir. Kuruluşunda İttihat ve Terakki'nin desteğini alan cemiyet, mütarekenin imzalanması sonrasında ise, İttihat ve Terakki ile olan bağlantısından dolayı kapatılmıştır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi koşullarında verilen zorlu mücadelede, aktif bir rol üstlenmiş olup halkı, nakdi ve ayni olmak üzere çeşitli yardımlar yapmaya teşvik etmiş, yardımların toplanmasını ve dağıtımını organize ederek, halkın yaptığı yardımların doğru bir şekilde aktarılabilmesine çalışmıştır. Osmanlı halkının da kendi mevcut koşullarının olumsuzluğuna rağmen yardım konusunda, maddi ve manevi büyük bir özveri göstermiş olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Akcan, E. (2015). "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti", Tarihîn Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:13, 161-183.
2. Akkuş, T. (2008). "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", ÇTTAD,VII/16-17, 119-141.
3. Aydoğan, E. (2003). "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", Atatürk Dergisi, 3 (3): 67-75.
4. Boratav, K. (2015). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
5. Devellioğlu, F. (1999). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
6. Doğan, A. (2018). "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İaşesi", Uluslararası Savaşan Devletlerin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu, 12-15 Kasım 2014, C:2, (Ed., İ. Yurdakul vd.), Antalya, 881-893.
7. Mantran, R. (1995). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II/XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, Çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul.
8. Nazır, B. (2010). "Şehbender Raporlarına Göre 1. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.
9. Oktar, S., Varlı, A. (2009). "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: İtibar-ı Milli Bankası", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, XXVII/ II, 1-20.
10. Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, (2013), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul.
11. Özbek, N. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul.
12. Özcan, A. (1999). "İane", TDV İSAM Ansiklopedisi, 19. Cilt, 228-232.
13. Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
14. Sırma, İ. (2011). "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kar Dağıtımını", Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3 (2): 117-136.
15. Toksoy, N. (2006). "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Anadolu'da Yapılan Faaliyetler", Atatürk Dergisi, 5 (1): 141-184
16. Toprak, Z. (1978). "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities, Vol.6, 211-225.
17. Tunçay, M. (1997). "Siyasal Tarih (1908-1923)", Türkiye Tarihi-4 / Çağdaş Türkiye (1908-1980), Cem

Yayınevi, İstanbul.

18. Zamacı, A. (2015). Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA., BEO., 4142-310611/10 Şubat 1913; BOA., BEO., 4146-310903/20 Şubat 1913; BOA., DH.SYS., 112-31/1 Eylül 1913; BOA., DH.İ.UM.EK., 72-26/15 Eylül 1914; BOA., DH.EUM.KLU., 8-49/11 Nisan 1915; BOA., MV., 174-31/13 Şubat 1913; BOA., BEO., 4144-310794/17 Şubat 1913; BOA., DH., ŞFR., 48-158/26 Aralık 1914; BOA., MF.MKT., 1183-18/25 Aralık 1912; BOA., MF.MKT., 1183-48/14 Ocak 1913; BOA., BEO., 4181-313560/10 Haziran 1913; BOA., DH.İ.UM.EK., 36-35/27 Temmuz 1917; BOA., MV., 231-154/ 1 Haziran 1913.